

УДК 338.48

Кластерний розвиток у туризмі як чинник активізації економіки України

Ірина Олександрівна Дмитрієва,
асистент кафедри фінансів і фінансово-економічної безпеки
Феодосійської фінансово-економічної академії
Київського університету ринкових відносин

Анотація. Визначено напрями активізації туристичної діяльності на базі використання кластерного підходу, досліджено перспективи розвитку процесів кластеризації в туристичній галузі України, узагальнено чинники розвитку туристичних кластерів в Україні і систематизовано першочергові заходи щодо кластерного розвитку як основних чинників активізації економіки України.

Ключові слова: туристична галузь, кластер, туристичний кластер, кластерний підхід, інноваційний кластер, інноваційно-інвестиційний розвиток.

Вступ. Глобалізація світової економіки, збільшення міжнародної конкуренції призвели до зростання популярності нової виробничої інноваційної моделі, у рамках якої всі учасники виробництва прагнуть об'єднатись у кластери. Кластерний розвиток як фактор збільшення національної і регіональної конкурентоспроможності є характерною ознакою сучасної інноваційної економіки. Світова практика показала, що кластеризація економіки обумовлює і справляє вирішальний вплив на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності.

У сучасних умовах розвитку світового господарства кластери виникають у традиційних галузях економіки й у високотехнологічних, у сфері виробництва і у сфері послуг. Актуальним є впровадження кластерного підходу і в туристичній галузі, про що свідчить той факт, що туристична галузь залишається важливим фактором забезпечення економічного росту країни та її регіонів. Експерти відзначають постійне зростання її ролі у структурі глобальної економіки. Туризм є одним із найперспективніших галузевих напрямів активізації економічного розвитку України. Зокрема, протягом останніх чотирьох років спостерігалось зростання туристичного потоку в Україні: 2010 року нас відвідали 21,2 млн осіб, 2011-го – 21,4 млн, 2012-го – 23 млн. Державна служба туризму і курортів повідомляє, що внутрішній туризм повинен стати пріоритетним для українців. Зокрема, його частка 2012 року в порівнянні з 2011-м зросла приблизно на 12,8%. Попри економічну кризу, зростає кількість туристичних агентів і туроператорів. Так, за даними Державної служби статистики України, дохід суб'єктів туристичної галузі за підсумками 2012 року становив 6 млрд 991,3 млн грн, що на 41,6% більше порівняно з попереднім роком. При цьому сумарний дохід туроператорів за підсумками 2012-го сягав 6 млрд 041,7 млн грн, або 86,4% від загального обсягу доходу туристичної галузі країни. Кількість туристів – громадян України, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності, збільшилась порівняно з 2011 роком в 1,4 раза, іноземців – на 15,2% і становила, відповідно, 2,8 млн і 270 тис. осіб [8].

Аспектами створення, функціонування і розвитку кластерів, зокрема туристичних, займалися такі зарубіжні і українські вчені, як Л. Борщ, О. Бутенко, Я. Григор'єва, І. Дишловий, М. Макаренко, В. Черторижський та ін.

Але не зважаючи на наявні розробки, у сучасних умовах одним із недостатньо дослідженим вітчизняною наукою напрямом вивчення і моделювання туристичної діяльності є кластерний підхід. Тому питання щодо кластерного розвитку в туризмі як чинника активізації економіки України є досить актуальним і потребує більш детального вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є визначення напрямів активізації туристичної діяльності на базі використання кластерного підходу, дослідження перспектив розвитку процесів кластеризації в туристичній галузі України, узагальнення чинників розвитку туристичних кластерів в Україні та систематизація першочергових заходів щодо кластерного розвитку як основних чинників активізації економіки України.

Результати. У сучасних умовах розвитку економіки застосування кластерного підходу в регіонах України є необхідною умовою для виходу з економічної кризи, відродження вітчизняного виробництва, підвищення ефективності інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів, досягнення високого рівня економічного зростання та конкурентоспроможності [7, с. 299].

Таким чином, головна концепція кластерної теорії – це об'єднання окремих елементів в єдине ціле для виконання у взаємодії певної функції або реалізації певної цілі.

У різних інформаційних джерелах, у тому числі зарубіжних, поняття «кластер» визначається по-різному. Але вважається, що основи кластерної теорії були закладені наприкінці XIX століття А. Маршаллом, а термін «кластер» першим увів М. Потер у 80-х роках XX століття. У його трактуванні кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (університетів, агентств зі стандартизації, торгових об'єднань) у певних галузях, які конкурують

між собою, але при цьому ведуть спільну роботу [4, с. 256].

Насамперед, слід виділити дві фундаментальні характеристики кластерів. По-перше, фірми у кластері повинні бути пов'язані вертикально (ланцюг купівлі і продажу) і горизонтально (додаткові вироби і послуги, використання схожих спеціалізованих витрат, технологій або інститутів тощо.) Друга фундаментальна характеристика полягає в тому, що кластери – географічно близькі групи взаємозалежних компаній. Це сприяє формуванню й збільшенню переваг, що створюють вартість, яка є результатом мережі взаємодій між підприємствами.

Отже, кластер – це галузеве, територіальне і добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють із науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції і сприяння економічному розвитку регіону [1, с. 75].

Крім того, утворення кластерів прискорює процес в окремо взятих галузях, виникає інноваційний ефект, що зміцнює здатність до конкуренції на світовому ринку. Залежно від змін зовнішнього середовища і ринкової кон'юнктури кластери формуються, розширюються, а за несприятливих умов можуть згорнутись і розпадатись.

Слід також зазначити, що державна кластерна політика має тісно переплітатися і враховувати аспекти регіональної, бюджетної, податкової, інноваційної політик, державні проекти розвитку малого і середнього бізнесу, освіти. Варто враховувати особливості країни та її економіки.

Так, аналізуючи сценарій процесу кластеризації в Україні за останнє десятиріччя, потрібно враховувати, що цей важливий компонент соціально-економічного розвитку країни відбувається за рамками Державного бюджету України. У той же час світова практика свідчить, що державна підтримка кластерних ініціатив, особливо на стартовому етапі формування кластерів, дає великий економічний ефект і швидко окупність державних витрат. Немає сумніву в тому, що за підтримки влади розвиток інноваційних кластерів в Україні прискориться.

Уперше Україна намагалася застосувати концепцію бізнес-кластерів 1998 року [2]. А 2008 року Кабінет Міністрів України, ґрунтуючись на нормативно-правових актах Уряду України, таких як: Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [6], Концепція державної регіональної політики [5] та ін., розробив проект, але ще не затвердив Концепцію створення кластерів в Україні, згідно з якою для розв'язання складних питань щодо створення кластерів необхідно здійснити комплекс заходів:

- щодо внесення змін до законодавства визначення поняття «кластер»;
- проведення інформаційної компанії серед потенційних учасників і зацікавлених осіб щодо роз'яснення конкурентних переваг кластерів в умовах перехідної та ринкової економіки;

- сприяння реалізації проектів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності учасників кластера;
- сприяння підвищенню ефективності системи підготовки кадрів професійного і безперервного навчання;
- використання (створення) промислових парків і технопарків як інфраструктури для розвитку кластерів;
- зниження адміністративних бар'єрів.

Виконання цих завдань, на нашу думку, дасть змогу активізувати економіку України, зокрема розвиток туристичної галузі.

Водночас підтримка розвитку кластерів є одним із пріоритетів регіональної економічної політики. Розвиток кластерів визнано одним із найважливіших напрямів у стратегіях розвитку багатьох регіонів. Так, на даний час в Україні існують будівельний і швейний кластери на Хмельниччині, кластер ліжникарства в Закарпатській області, будівельний кластер у Харківській області, туристично-рекреаційний кластер у м. Севастополі тощо.

До числа регіонів, що змогли досягти успіхів у формуванні кластерних об'єднань, потрібно віднести також АР Крим, Полтавську, Сумську, Харківську та Одеську області [3].

Що стосується туристичного кластера, то його науковці, зокрема В. М. Черторицький, розглядають як систему інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових і додаткових послуг із приводу створення «основного продукту» кластера – туристичного продукту. До туристичних кластерів належать групи підприємств, сконцентрованих географічно в межах регіону, які спільно застосовують спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці та інші функціональні структури господарства. Туристичний кластер – це, передусім, спільнота різних підприємств і організацій на певній території, що напряму або опосередковано пов'язані з наданням туристичних послуг [10, с. 77].

Туристичний кластер трактують також і як одну з форм організації продуктивних сил усіх учасників моделі, яка передбачає створення нового туристичного продукту на основі маркетингових комунікацій у туризмі, що дозволить їм успішно конкурувати на туристичних ринках різних рівнів [1, с. 76].

Створення кластерів у сфері туризму передбачає об'єднання таких компонентів – виробничого, технологічного (обслуговування), маркетингового, науки і проектування, підготовки кадрів та управління, природно-рекреаційних та історико-архітектурних об'єктів. Тому туристичний кластер є новим кроком у співпраці фірм, установ, організацій до формування й просування на ринку туристичного продукту і досягнення спільного економічного успіху.

У структурі типового туристичного кластеру виділяють чотири основні сектори.

1. Сектор виробництва туристичних послуг – включає підприємства, що безпосередньо виробляють і реалізують туристичні послуги: туроператорські

фірми й турагентства, заклади з розміщення, оздоровлення, перевезення, харчування й організації дозвілля туристів.

2. Сервісний сектор – об'єднує банківсько-кредитні установи і страхові компанії, навчальні заклади туристичного профілю, наукові установи, а також бізнес-центри, лізингові компанії.

3. Допоміжний сектор – по-перше, включає різноманітні підприємства з виробництва сувенірів, туристичного спорядження, специфічних для певної місцевості товарів; по-друге, поліграфічні підприємства, картографічні фабрики, періодичні видання, телерадіокомпанії; по-третє, органи державної влади, агенції регіонального розвитку, міжнародні та державні фонди і програми.

4. Сектор забезпечення життєдіяльності туристичного кластера – включає маркетинговий, рекламно-інформаційний, логістичний та юридично-аудиторський відділи.

В Україні процес упровадження кластерної моделі організації господарської діяльності – на стадії становлення, кількість діючих кластерів залишається незначною. Особливо це стосується туристичної галузі, що є перспективною в цьому плані.

Проте науковці, зокрема професор О. В. Прокопенко, зазначають, що процеси кластеризації у вітчизняній економіці відрізняються некоординованістю дій, низькою ефективністю вже створених мережевих структур, відсутністю стимулювального середовища [7, с. 299].

Основними причинами слабого поширення таких процесів в Україні, на нашу думку, є: тривала економічна і політична криза, пов'язана із трансформацією економіки країни, глобальна фінансова криза; неефективне державне регулювання інноваційною сферою через механізми податкової, фінансової, митної, амортизаційної політики; несинхронність у прийнятті та введенні в дію законів, кодексів, підзаконних актів у правовому просторі інноваційної сфери країни, суперечності в них, часті зміни і просто скасування нормативно-правових актів, відсутність законодавчої підтримки процесів кластеризації; різке скорочення державних замовлень і попиту на інноваційну продукцію, продукти, послуги, особливо у високотехнологічних видах діяльності: аерокосмічній, оборонній, машинобудуванні, особливо суднобудуванні, електронній промисловості; низький промисловий попит на продукцію з високою доданою вартістю; слабка інноваційна активність промислових підприємств, особливо малих, тобто пасивність підприємців до змін в умовах високих ризиків і невизначеностей у вітчизняній економіці; найбільш активні види економічної діяльності національного господарства (транспорт, телекомунікації, хімічна і харчова промисловість) потреби в технічному переозброєнні, модернізації виробництва реалізують переважно за рахунок імпорту машин, технологічного обладнання, устаткування, пристроїв; структура власності, яка склалася в господарському комплексі України, впливала і дотепер впливатиме на можливості самофінансування інноваційної діяльності та доступу до кредитних та інших фінансових ресурсів.

Треба також зауважити, що кластерна модель організації туристичної діяльності відрізняється браком централізованого впливу, дотриманням умов рівноправності, створенням умов для зростання ринкової конкуренції серед виробників туристичних послуг тощо.

Таким чином, діяльність туристичних кластерів повинна бути спрямована на забезпечення: інноваційності, адаптивності до умов зовнішніх ринків туристичних послуг, що постійно змінюються, взаємної діагностики підприємств кластера; максимального використання досягнень інформаційних і комунікаційних технологій (реклама в мережі «Інтернет», електронна торгівля туристичними послугами); підвищення рівня кваліфікації та інтелектуального потенціалу працівників.

Отже, основними перевагами кластерної моделі організації туристичного бізнесу є: застосування ефекту масштабу, коли економічна ефективність спільної діяльності об'єднаних у туристичний кластер підприємств є вищою порівняно з відокремленою діяльністю; розширення доступу до інновацій, що досягається унаслідок зустрічних міжфірмових потоків ідей та інформації; формування локального галузевого ринку праці, що дає змогу здійснювати обмін співробітниками, їхнє стажування, підвищення кваліфікації; зменшення собівартості послуг внаслідок спільного використання туристичних ресурсів і туристичної інфраструктури, розширення кола конкуруючих між собою постачальників і споживачів туристичних послуг, розвитку кооперування, договірної спеціалізації.

Підприємства туристичного бізнесу, об'єднавшись у туристичний кластер у межах регіону, отримують змогу ефективніше відстоювати свої інтереси на рівні місцевих органів влади, а також брати участь у великих інвестиційних програмах [10, с. 78].

Але попри труднощі, які переживає Україна останніми роками, процес кластеризації залишається досить динамічним і дає надію на успіх.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку Україна, яка задекларувала інноваційно-інвестиційну модель економічного розвитку, має прискорити впровадження кластерних підходів на державному і регіональному рівнях. У стратегії підвищення конкурентоспроможності економіки України, її регіонів передбачено формування ефективних мережевих виробничих систем, широке поширення кластерних принципів організації виробничої взаємодії на регіональному рівні, що надасть значні можливості як для підвищення конкурентоспроможності місцевого, зокрема туристичного бізнесу, так і для підвищення ефективності економічної політики регіональної влади.

Україні, як одній з європейських держав, у програмах розвитку потрібно враховувати «...ряд заходів зі створення в регіонах туристичних інноваційних структур на основі кластерного підходу, ...у Стратегію розвитку України до 2015 р. включити заходи щодо підтримки розвитку пріоритетних національних і регіональних кластерів, ...залучити наукові та освітні центри до вивчення світового досвіду розвитку клас-

терів і до підготовки спеціалістів для роботи в умовах кластеризації економіки, ін.» [9].

Перспективним також є створення кластерів у сільських і депресивних районах. Переваги створення кластера суб'єктів господарювання сільського туризму полягають у тому, що із розрізнених підприємців – власників садиб, місцевих майстрів, представників сфери послуг, громадськості та місцевого самоврядування – утворюються об'єднання, які шляхом коорди-

нації спільних зусиль створюють і реалізують туристичний продукт сільського туризму.

Але поряд із безумовною актуальністю впровадження кластерних моделей у туристичну діяльність, потрібно зазначити, що дослідження цього питання взагалі є дискусійним. Таким чином, перспективи формування туристичних кластерів на території України визначаються як позитивними, так і негативними чинниками (рис.).

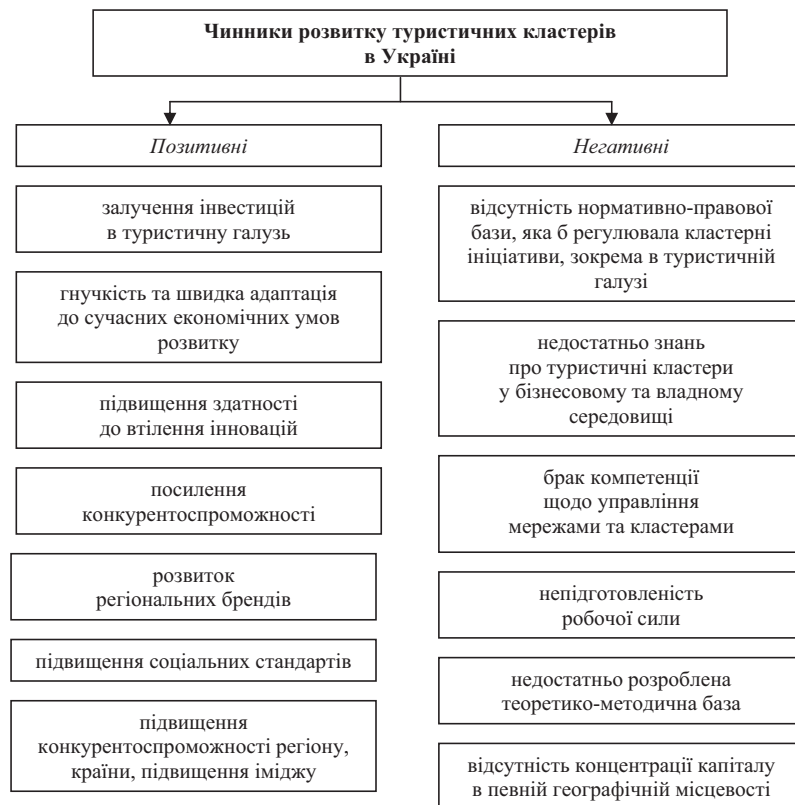

Рис. Чинники розвитку туристичних кластерів в Україні (розроблено автором)

Варто зазначити, що розвиток кластерних ініціатив у туристичній галузі України вимагає першочергового здійснення таких кроків:

- розроблення і затвердження Національної програми кластеризації економіки України;
- розроблення і затвердження стратегії підвищення конкурентоспроможності України та її регіонів на основі формування і розвитку інноваційних туристичних кластерних структур;
- забезпечення законодавчої роботи з формування сприятливого для розвитку підприємництва ділового середовища;
- зміцнення співробітництва влади, бізнесу, науки, освіти і громадських організацій в інноваційних мережевих структурах;
- забезпечення координації діяльності міністерств і відомств у формуванні транскордонних, національних і регіональних туристичних кластерів на період до 2020 року, враховуючи пріоритети національного і загальноєвропейського розвитку;

- втілення системи інноваційних освітніх програм для підготовки і перепідготовки спеціалістів, які беруть участь у розвитку і функціонуванні галузі туризму;
- проведення фундаментальних досліджень із визначення пріоритетів формування національних і регіональних туристичних кластерів;
- створення національної і регіональної ради конкурентоспроможності з покладенням координатії розроблення і виконання проектів туристичних кластерних об'єднань, реалізації важливих для країни туристичних кластерних ініціатив;
- стимулювання обласними державними адміністраціями в регіонах системної організації ділової взаємодії влади з великим, середнім і малим туристичним бізнесом на основі формування регіональних туристичних кластерів, для чого необхідно сформувати експертні групи з розроблення регіональних цільових

програм кластеризації економіки регіонів на період до 2020 року;

- створення в Україні інформаційно-аналітичної системи з попиту, розповсюдження інформації про формування і розвиток туристичних кластерних об'єднань, моніторингу процесу їх розвитку і поширення позитивного досвіду на регіональному і національному рівнях, сприяння створенню центрів знань;
- створення можливості для участі українських кластерних об'єднань у міжнародних кластерних альянсах та ін.

Висновки. Визначено, що до позитивних чинників розвитку туристичних кластерів належить: залучення інвестицій; підвищення конкурентоспроможності регіону і країни в цілому, поліпшення регіонального / національного іміджу; підвищення здатності до сприйняття інновацій; зміцнення власного конкурентного статусу через посилення конкуренції; розвиток регіональних брендів; підвищення якості життя населення; гнучкість і швидка адаптація до сучасних економічних умов розвитку.

Узагальнено негативні чинники розвитку туристичних кластерів в Україні: концентрація капіталу в певній географічній місцевості; недостатня кількість

знань про туристичні кластери в бізнесовому і владному середовищі; брак компетенції щодо управління мережами і кластерами; брак капіталу і кваліфікованої робочої сили; недостатньо розроблена теоретико-методична база; відсутність нормативно-правової бази, яка б регулювала кластерні ініціативи, зокрема в туристичній галузі.

Систематизовано першочергові заходи щодо розвитку кластерів як чинників активізації туристичної діяльності: розробити і затвердити Національну програму кластеризації економіки України; розробити і затвердити стратегію підвищення конкурентоспроможності України та її регіонів на основі формування і розвитку туристичних кластерних структур; забезпечити законодавчу роботу і теоретико-методичну базу; зміцнити співробітництво влади, бізнесу, науки, освіти та громадських організацій в інноваційних мережевих структурах та ін.

Доведено, що кластеризація туристичної галузі здійснить істотний вплив на загальну економічну політику України, спрямувавши її в напрямі підтримки науки і технологій; освіти і професійної підготовки; розвитку інновацій та інвестицій; припливу туристів; залучення іноземних інвестицій, а також підвищить конкурентоспроможність держави і галузі зокрема.

Список використаної літератури

1. Григор'єва Я. В. Кластери як чинник активізації туристичної діяльності / Я. В. Григор'єва // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 7 (133). – С. 73–80.
2. Дишловий І. М. Сучасні організаційні рішення регіонального розвитку рекреації та туризму: кластеризація та комплексні програми : монографія / І. М. Дишловий. – Одеса : ІПРЕД НАН України, 2010. – 213 с.
3. Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування : монографія / [С. К. Харічков, Н. М. Андреева, О. А. Воробьова, І. М. Дишловий, С. Г. Нездоймінов та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Харіčkова. – Одеса : ІПРЕД НАН України, 2010. – 484 с.
4. Портер М. Конкуренція : пер. с англ. / М. Портер. – М. : Вільямс, 2005. – 608 с.
5. Про Концепцію державної регіональної політики : Указ Президента України: від 02.06.2010 р. № 341/2001 [Електронний ресурс] / Офіц. веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Програма економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс] : Програма Президента України від 02.06.2010 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0004100-10>.
7. Соціально-економічна мотивація інноваційного розвитку регіону : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. В. Прокопенко. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – 576 с.
8. Туристичні потоки у 2007–2012 рр. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Феномен кластера у формуванні інноваційної моделі економіки регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.investplan.com.ua/index.php?iid=3&operation=9>.
10. Черторижський В. М. Кластерна модель організації туристичної діяльності – чинник виходу та закріплення туристичних фірм на зовнішніх ринках / В. М. Черторижський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.7. – С. 75–81.

Summary. Determined the directions of tourism activities intensification on the base of the cluster approach applying, explored the prospects of clustering processes of the tourism industry in Ukraine, generalized the factors of tourism clusters in Ukraine and systemized priority measures for cluster development as main factors of the Ukrainian economy.

Keywords: tourism industry, cluster, tourism cluster, cluster approach, innovation cluster, innovation and investment development.